

Xocalı soyqırımı – 29

Tomas Qolts: Kiçik, uzaq və indi ölü şəhər Xocalı...

Amerikalı jurnalist və yazıçı Tomas Qolts 15 il Türkiyə və postsovet ölkələrində jurnalist fəaliyyəti ilə məşğul olub. Azərbaycana 1991-cı ildə gələn yazarın səfəri ölkədə siyasi böhran, Qarabağ müharibəsi dövrünə təsadüf edib. Jurnalist həmin vaxt cəbhə bölgəsinə səfərləri ilə yanaşı, Naxçıvanda yaşayan dünya şöhrətli siyasət və dövlət xadimi Heydər Əliyevlə də görüşüb.

Onun 3 kitabında keçmiş sovet imperiyasının dağıldığı dövrdə etnik münafiqşərlə bağlı "qaynar" nöqtələrdə baş verən hadisələr geniş təsvir edilib. 1998-ci ildə işıq üzü görmüş "Azərbaycan gündəliyi" kitabında Qarabağ münafiqşəsi, onun ən dəhşətli səhifəsi olan Xocalı faciəsi və digər tarixi hadisələr, 2003-cü ildə nəşr edilmiş "Çeçenistan gündəliyi"ndə birinci Çeçenistan müharibəsi, 2006-cı ildə buraxılmış "Gürcüstan gündəliyində" isə gürcü – abxaz münafiqşəsi barədə xarici yazarın canlı müşahidə, qeyd və xatirələri əksini tapıb.

Tomas Qoltsun "Azərbaycan Gündəliyi" kitabı müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycanda baş vermiş faciəli hadisələr barədə mütəbər mənbələr sırasında yer alıb. Azərbaycan həqiqətlərinin beynəlxalq auditoriyaya çatdırılmasında seçilən fəaliyyəti ilə Tomas Qolts Azərbaycanda çox tanınan və dəyərləndirilən xarici müəlliflərdən sayılır. Təsadüfi deyil ki, ümummilli lider Heydər Əliyev "Azərbaycan həqiqətlərini dünyaya çatdırmaq mənim üçün böyük məsuliyyətdir" – deyə ABŞ yazarı barəsində söyləmişdi:

"Hörmətli Tomas Qoltsa gözəl kitablara, xüsusən, onun gündəliyinə görə çox təşəkkür edirəm. Təbii ki, həmin kitablara hörmətli Tomas Qoltsu istedadlı yazıçı, jurnalist kimi bir daha nümayiş etdirir. Amma, eyni zamanda, o, Azərbaycanın o ağır dövrünün tarixini kənar şəxs kimi obyektiv əks etdirir".

Azərbaycan cəmiyyətinə yaxşı belli olan amerikalı Tomas Qolts karyerasına Çikaqo və Nyu-Yorkda aktyor və dramaturq kimi başlasa da, sonralar diqqətini xarici dillərə və tarixi öyrənməyə yönəltdi. 1985-ci ildə Orta Şərq Araşdırmaları üzrə Nyu-York Universitetini bitirib. Tomas İstanbulda bir sıra qəzet və agentliklərlə sərbəst əməkdaşlıq edən müxbir kimi fəaliyyət göstərmiş. 1990-cı ildə Cari Dünya İşləri İnstitutu Sovet Orta Asiyasının türkdillil respublikalarını araşdırmaq üçün ikillik tədqiqat programını Tomas Qoltsa həvalə edib. Bu zaman bir təsadüf əcnəbi yazarı Bakıya gətirib və onda Azərbaycana fərqli bir maraq və sevgi yaranıb. 1991-ci ildən Azərbaycan Tomas Qolts üçün qəlbən bağlı olduğu bir ölkədir.

Azərbaycana gəldikdən sonra jurnalist kimi fəaliyyətinin çətinliklərini xatırlayan Tomas sonralar bildirmişdi: "Çox çətin idi. Mən beynəlxalq aləmi inandırma idim ki, Azərbaycan tərəfə ermənilər hücum edib. Bu, həmişə problem yaradırdı. Hətta bu gün də çətinidir. O zaman Qərb mətbuatı yazırdı: "Azərbaycanlılar müsəlman, ermənilər isə xristiandırlar". Ermənilər həmişə bu faktordan istifadə edirlər. Mən xristian mənşəliyəm və ya xristian mədəniyyətindən gəlmişəm. Əgər erməni deyirsən ki, mən xristianam, bu, mənim üçün heç bir əhəmiyyət kəsb etmir. Eyni zamanda, bu, onların hərəkətinə haqq qazandırır. Lakin Avropada və Amerikada elə insanlar var ki, deyirlər: "Əgər onlar xristiandırlarsa, deməli, düzgün hərəkət edirlər". Elə həqiqəti yaymağa da mane olan bu amillər idi. 1991-ci ildən 1994-cü ilə qədərki dövr Azərbaycan üçün çətin illər idi. Həmin illərdə jurnalist kimi Laçın, Kəlbəcər, Şuşa, Xocalıda olmuşam".

İyirmincə əsrin ən dəhşətli soyqırımı olan Xocalı faciəsini öz gözləri ilə görə ilk əcnəbi müxbir kimi Toma Qolts o zaman böyük sarsıntı keçirmişdi: "Artıq ruhların dölaşdığı, yalqız, yeməyin, suyun və həyatın olmadığı şəhərdə, burada bütün adamlar öldürülmüşdü, öldürülmüşdü, öldürülmüşdü. Mən, sadəcə, ağlamağa, ağlamağa, ağlamağa başladım".

İllər keçəndən sonra Tomas azərbaycanlı jurnalistə bildirmişdi: "Xocalı fəlakəti Azərbaycanın milliyətçilik təqvimində ən böyük əks-səda yaradan tarixlərdən biri kimi 1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə baş vermiş Bakı qırğını ilə birlikdə tarixə qanla yazıldı. O zaman mən Xocalıya – Ağdam cəbhəsinə getdim və gördüklərimdən

dəhşətə gəldim. Şəhərdə nə qədər adam vardısı, hamısını dəhşətli şəkildə qətlə yetirmişdilər. Fevralın 27-də "Vaşinqton Post" qəzetinin üç səhifəsində Xocalı qırğını haqqında mənim məlumatım dərc edildi. Bundan sonra Londonun "Sunday Times" qəzetinin birinci səhifəsində bir məqalə verildi. O vaxtdan sonra dünyanın müxtəlif yerlərində öldürülənlərin sayı ilə maraqlanmağa və dəhşətli bir hadisənin baş verdiyini təsdiq etməyə başladılar. Mən Azərbaycan üçün çətin olan illəri və baş verən hadisələri "Azərbaycan gündəliyi" kitabında qələmə almışam".

Xocalı faciəsindən keçən 29 ildə bu soyqırırmda qətlə yetirilən

soydaşlarımızın xatirəsini ilk dəfə tək-cə hüzün və kədərlə deyil, həm də Qarabağ münafiqşəsinin arxada qalmasından, şəhidlərimizin intiqamının alınmasından doğan məmnunluq duyğuları ilə anırıq. Belə bir məqamda 29 il əvvəl bu müdhiş milli qırğın barədə dünyaya ilk məlumat yayanlardan biri olmuş Tomas Qoltsu da minnətdarlıqla anır və onun "Azərbaycan gündəliyi" kitabının Xocalı soyqırırına şahidlik edən hissəsini oxucularımıza təqdim edirik:

"Sonuncu dəfə Xocalıda bir ay əvvəl olmuşdum. O vaxt artıq ora getmək tək helikopterlə mümkündür idi. Ermənilər Ağdama gedən yolu tutmuşdular. Azərbaycanın hökumət rəhbərləri qəti şəkildə inkar etsələr də, Xocalıda nəşə dəhşətli bir olayın baş verdiyi məlum idi.

Vaxt itirmədən Londonun "Independent"-indən Xyu Poupla Ağdama yola düşdük. Axırıncı dəfə Əliflə getmişdik ora. O deyirdi ki, son üç ayda ucqar kəndlərin hamısını ermənilər bir-bir işğal ediblər. Azərbaycanlıların əlinə yalnız Xocalı ilə Şuşa qalıb ki, onların da arasında yol kəsilib. Bizim hamımızı satıblar, əgər hökumət istəsə, Ağdama gedən yolu bir gündə açar.

Əşitdiklərimizə inana bilmirdik. Onlar deyirdilər ki, ermənilər rus əsgərləri ilə birləşərək, 25-i gecəsi Xocalı şəhərini Yer üzündən siliblər, yüzlərlə insanı qətlə yetiriblər. Sağ qalanların üz-gözləri cırıq-cırıq, ayaqları yalın, soyuqdan və qışqırmaqdan səsləri çıxmırdı. Raisa Aslanova adlı bir qadın ağlaya-ağlaya bildirdi ki, həyat yoldaşını və kürəkənini onun gözləri qarşısında öldürüblər, qızı isə itkin düşüb.

Yüzlərlə, bəlkə də, min nəfər mülki şəxs onları müdafiə edən bir ovuc döyüşçü ilə birgə bildirçin ovundakı kimi gülləbaran edilmişdi.

Cəsədlərin çoxu əlçatmaz yerlərdə, meşədə, dağlarda qalmışdı. Xocalı insan məskəni deyil, qarğaların sakin olduğu məkana bənzəyirdi. Bir gecədə min ölü? Bu, qeyri-mümkün kimi görünürdü. Lakin biz kiçik araşdırma aparandan sonra ölənlərin sayı barədə deyilənlərin həqiqət olduğunu gördük.

Ağdamda yerli dini rəhbər Sadiq Sadiqov siyahı ilə ölənlərin adını çəkərək göz yaşları tökdü. Həmin gün itkin düşən və öldüyü güman edilən – ailəsi tamamilə məhv edilənləri çıxmaq şərtilə 477 nəfər ölü var idi. Bunlar hələ

Ağdama gətirilmişlər idi. "Röyter" agentliyinin müxbiri Elif Kaban sarsılaraq, sanki aqlını itirmişdi. Həyat yoldaşım Hicran iflic olmuşdu. Fotoqraf Oleq Litvin huşsuzluq halına düşmüşdü. İnsanlar dəhşətli şeylər danışdı. Bir qrup insan, ənənəyə uyğun olaraq, ölüləri yuyub, kəfenləyib iri yük maşınlarına dolduraraq dəfn etmək üçün qəbiristanlığa daşıyırdı. Bəzi meyitlərin başlarının dərisi soyulmuşdu, bədənlərinin müxtəlif hissələri kəsilmişdi.

Günortadan xeyli keçmiş kimsə dedi ki, Gəncədəki rus qarnizonundan kirayə edilmiş hərbi helikopter qırğının baş verdiyi sahə üzərinə uçuş edəcək. Biz bunu eşidən kimi, hava limanına tərəf getdik. Amma uçuş bilmədik. Elə bu vaxt bir nəfər ağlaya-ağlaya məni qucaqladı: "Tomas, nəşə naçalnik, komandir Əlif" – deyib höknürdü. Məlum oldu ki, Əlif Hacıyevin komandanlıq etdiyi qırx nəfərlik dəstənin yalnız 10 üzvü sağ qalıb. Onlar dəhşətli gecədə baş verənləri – Əlifin öldüyü anı hissə-hissə danışdırdılar. Əlif qadın və uşaqları müdafiə edərkən başından aldığı güllə yarasından həlak olmuşdu, amma meyiti gəlib çıxmamışdı.

Xocalıda yaşanan faciədən və Ağdamda baş verənlərdən dövlətin xəbəri yox idi.

Rəsmilərdən Ağdamda yalnız parlamentin vitse-spkəri Tamerlan Qarayevi gördük. Yorulub əldən düşmüş bu adam Rusiya Daxili İşlər Nazirliyinin Stepanakertdə yerləşən 366-cı motorcu alayından fərrarilik etmiş iki türkmən əsgərini dindirirdi. Onlar bir həftə əvvəl Xocalıya qaçıb gəlmişdilər. Danışıqlardan məlum oldu ki, hücum edənlər yalnız ermənilər deyil, sovet ordusunun hərbçiləri də olub. Onlardan biri Ağaməhəmməd Mutfif danışırdı ki, erməni və rus zabitləri müsəlman olduğumuz üçün bizi döyürdülər, ona görə də bir təhər qaça bildik... Bir sözlə, 1000 nəfərə qədər insanın ölümü ilə nəticələnən sovet ordusunun dəstəyi ilə Azərbaycan şəhərinə edilmiş erməni basqını.

Mən Bİ-Bi-Si-nin Moskva müxbirinə qırğın haqqında məlumat verəndə, o: "Düşünürsən ki, Qarabağda bir hücum nəticəsində ölənlərin sayı dörd il ərzində bizim xəbər verdiyimiz ölənlərin sayından çoxdur? Bu mümkün deyil. "Röyter"ə bax, onlar heç bir xəbər vermirlər" – deyə soruşdu. Doğrudan da, belə idi. Elif Kaban öz səyyar faks aparatı ilə məlumatları göndərməyinə baxmayaraq, efirə heç nə verilmirdi. Bakıdakı hökumət və KİV bizə yardım etmirdi.

Biz Ağdamda xəbər əldə etmək üçün yollananda Prezidentin nümayəndəsi iddia edirdi ki, Xocalının mübariz müdafiəçiləri ermənilərin hücumunu dəf ediblər və yalnız iki nəfər həlak olub.

Axırda "Vaşinqton Post"-un Moskva bürosuna zəng edərək hadisə haqqında məlumat vermək istədiyimi bildirdim. Onlar çox məşğul olduqlarından məni dinləyə bilmədilər, yalnız Vaşinqtonda yerləşən xarici əlaqələr bölməsi ilə birləşdirildilər. Ölənlərin sayını onlara deyəndə mənə əsəbiləşərək bildirdilər ki, sən bu rəqəmi haradan bilirən, axı rəsmi Bakı hələ də ölənlərin 2 nəfər olduğunu deyir. Erməni KİV-inde Azərbaycan məlumatını güclü hücumu haqqında tələfatın verilir. Niyə bu haqda sənin hesabatında heç nə yoxdur? Mənim deməyə sözlüm qurtarmışdı. Onlara artıq heç nə deyə bilmirdim.

Elə bu vaxt Ağdamda, mənim qaldığım hökumətin qonaq evindən, təxminən, 2 kilometr aralıda kristal tipli raket düşdü və partladı. Bu hadisə baş verəndə mən Vaşinqtonla xəttə idim. Pəncərələr sınıb töküləndə qərara gəldik ki, nə qədər ki, biz də göyə sovrulmamışıq, telefonla danışıqı bitirək və zirzəmiyə düşək.

Xocalı haqqında verdiyim məlumat eksklüziv material kimi fevralın 27-də "Vaşinqton Post" qəzetinin daxili səhifələrində çap edildi. Bu məlumat məndən sonra Avropanın "London Sunday Tayms" qəzetinin üz səhifəsində

yer aldı. Bu o vaxt idi ki, beynəlxalq ictimaiyyət həlak olanların sayını hesablamağa və doğrudan da, dəhşətli bir hadisənin baş verdiyini təsdiq etməyə başlamışdılar.

Qətləmin baş verdiyi sahəyə səfər edərək ölənlər haqqında sənədlərin yoxlanılması kimi xoş olmayan misiyani yerinə yetirən ilk qərbl müxbir "London Tayms"-in əməkdaşı Anatoli Litvin oldu. Ona kömək edən isə "Frontayn Nyus" qəzetinin müxbiri, əziz dostum, peşəkar jurnalist Rori Pek idi. O, indi dünyasını dəyişib. Biz Ağdamı tərk etdiyimiz gecə "Frans-Press" agentliyinin bir müxbiri Ağdamda gələrək burada sakitliyin hökm sürdüyünü xəbər vermişdi. Digər bir nəvə müxbir isə Vəfa Quluzadənin etimadından istifadə edərək onun sözlərini kobud şəkildə təhrif etmişdi – mən buna çox pərt olmuşdum.

Böhranın qızgın vaxtında Duqlas Kennedi – Robertin oğlu, Sankt-Peterburqdan olan DTK-ya işləyən tərcüməçi Ağdamda peyda oldu və fikirləşirdi ki, əylənmək üçün bir az cəbhə xəttində fırlana bilər. Lakin onu əmin etdikdən sonra ki, tərcüməçisi kütlə tərəfindən öldürülə bilər, Kennedi mənim məsləhətilə iki nəfər yerli cavan oğlanı özünə köməkçi götürdü. Lakin sonradan onların pulunu verməkdən boyun qaçırdı.

Mən artıq Xocalıdaydım. Dərələrdə, təpələrdə, qar üzərində hələ xeyli meyit qalmışdı.

Yəqin, temperatur yüksələndə çürüməyə başlayacaq. Artıq ruhların dolaşdığı, yalqız, yeməyin, suyun və həyatın olmadığı şəhərdə, burada bütün adamlar öldürülmüşdü, öldürülmüşdü, öldürülmüşdü. Mən, sadəcə, ağlamağa, ağlamağa, ağlamağa başladım. Bakıya çatanda, az qala, Prezidentin mətbuat katibinin üstünə hücum çəkərək hamının yanında onu yalançılıqda ittiham etdim. O, bundan narazı qalmışdı. Ona görə də mənim erməni casusu olduğum və yanvarda Xocalıya göndərilərək dağıdılmış şəhərdə hərbi sirrin öyrənilməsi tapşırığı aldığım haqqında şayiələr yaydı.

Bu iddialara görə məni hətta müvəqqəti saxlamışdılar da. Əlbəttə, əhvalım korlanmışdı. Bunlar boş şeylərdi, ən dəhşətli o idi ki, Xocalıda bir yerdə çörək kəsdiyim dostum Əlif Hacıyev ölmüşdü. Onun həyat yoldaşı, rus qızı Qala qalmışdı. O, Əlifsiz necə yaşayacağını düşünür, bundan dəhşətə gəlirdi.

Bakıdakı hakim rejimin acgözlüyü və eybəcərliyi məni dəhşətə gətirmişdi.

Axı, insanların bu vəziyyətə düşməsinə, sözlə ifadə edilə bilməyəcək bu faciənin yaşanmasına səbəb onlar idi. Elə bu fikirlərlə sabahı gün Əlifin dəfnində iştirak etmək üçün Şəhidlər xiyabanına yollandım. Mən bu qəbiristanlığı əvvəllər də ziyarət etmişdim, amma indi fərqli ziyarət idi. İndi bura yas üçün gəlmişdim. O zaman mən gələndə burada üçüncü sıra yox idi, sonralar bu sıra böyüyəcək, çoxalacaqdı. Əlifin qəbrini 127-ci idi. Cənazəni yük maşınından düşürdülər. Mən cənazəni çiyində daşıyanlara qoşuldum və onu qəbirin sırasına qədər gətirdim. Adətlərinə uyğun, din xadimi fatihə verdi, mən sarsılmışdım, artıq Əlif yox idi...

Sonra Şəhidlər xiyabanında daha böyük dəfn prosesi başladı. İnsan axını Əlifin qəbrini yanında qazılmış digər qəbirlərə də yaxınlaşdı. Bu, cərgədəki sonuncu yer idi. Sonra yenə cərgələr başlayacaqdı, artıq yeni cərgələrin ilk qəbrini "Qara bağça"-dan – Qarabağ adlı dəhşətli yerdən gətiriləcək meyiti gözləmədən qazmağa başlamışdılar. Tezliklə daha çox cavan adam burada uzanacaq və onların sayı Xocalıda öldürülənlərin sayını ötüb keçəcəkdir. 25 və 26 fevralda baş verənlər isə Qarabağın – "Qara bağça"-nın davam etməkdə olan ölümlə və dağıntı siyahısının qəmi statistikasında, sadəcə, bir detala çevriləcəkdir.

And içdim ki, Əlifli və adlarını bilmədiyim, amma sifətləri yaddaşıma həkk olunmuş başqa insanları heç vaxt unutmayacağam. Bəli, mən Xocalını unutmayacağam. Bu kiçik, uzaq bir şəhər idi. İndi ölü şəhərdir".

Hazırladı: Tahir AYDINOĞLU, "Xalq qəzeti"